

Research Article

Dor: 20.1001.1.25385968.1402.18.1.1.8

Explaining the Consequences of Agricultural Land-Use Change on Demographic Changes in Rural Areas (Case Study: Sari, Mazandaran Province)

Seyyede Fahime Hashempur¹, Nasrollah Mola'i Hashjin^{2*}, Mohammad Baste Qoreishi³ & Bahman Ramezani⁴

1. Ph.D. Candidate, Department of Geography, Rasht Branch, Islamic Azad University, Rasht, Iran

2. Professor, Department of Geography, Rasht Branch, Islamic Azad University, Rasht, Iran

3. Assistant Professor, Department of Geography, Rasht Branch, Islamic Azad University, Rasht, Iran

4. Professor, Department of Geography, Rasht Branch, Islamic Azad University, Rasht, Iran

* Corresponding author: Email: nmolaieh@iaurasht.ac.ir

Receive Date: 04 June 2019

Accept Date: 13 January 2020

ABSTRACT

Introduction: Agricultural land-use changes are considered as one of the undesirable phenomena indicating the greedy nature of humans. One of the most important consequences of this undesirable change is disorder in the livelihoods and income of local residents and the occurrence of population movements.

Research aim: the main objective of this study is to investigate the consequence of agricultural land-use change on the demographic changes in rural areas of Sari County.

Methodology: The method of this study is descriptive-analytical and library and survey methods were used to collect data. The statistical population of the study was 25 villages, which were selected by random quota sampling and according to Cochran formula, 381 families were selected as sample size.

Studied Areas: The geographical territory of this research is the rural areas of Sari County.

Results: in the last decade, agricultural lands has been decreased by 6% in the studied villages. It has had a great impact on the rural population dynamics. In villages near to the city and the sea due to their proximity to Sari city and having more job opportunities and benefiting from services and infrastructure an increase in population density has occurred, while in remote villages due to lack of access and unfavorable services and facilities, and value added of agricultural land-use change population decline has occurred.

Conclusion: Paying special attention to the agricultural sector in using new methods of crop cultivation and avoiding the old low-yielding methods can partially compensate for the decrease in production, as well as the industrialization of agriculture and the creation of economic savings in the production of agricultural products and the creation of a guaranteed price for agricultural products, and its proportionality with the inflation rate, as well as product insurance by insurance funds, can encourage the rural community to continue the activities of the agricultural sector and help the decreasing process of agricultural land use changes in villages prone to these changes, and help the villagers to change their jobs and so on. The use of their land changed.

KEYWORDS: Agricultural Lands, Land-Use Change, Population, Rural Areas, Sari County

فصلنامه علمی مطالعات برنامه‌ریزی سکونتگاه‌های انسانی
دوره ۱۸، شماره ۱ (پیاپی ۶۲)، بهار ۱۴۰۲
شاپای چاپی ۵۹۶۸-۲۵۳۵ شاپای الکترونیکی ۵۹۵۸-۲۵۳۸
<http://jshsp.iaurasht.ac.ir>

صص. ۱۶-۱

Dor: 20.1001.1.25385968.1402.18.1.1.8

مقاله پژوهشی

تبیین پیامدهای تغییر کاربری اراضی کشاورزی بر تحولات جمعیتی نواحی روستایی (مورد مطالعه: شهرستان ساری، استان مازندران)

سیده فهیمه هاشمپور^۱، نصرالله مولائی هاشجین^{۲*}، محمدباسط قریشی^۳ و بهمن رضانی^۴

۱. دانشجوی دکتری، گروه جغرافیا، واحد رشت، دانشگاه آزاد اسلامی، رشت، ایران
۲. استاد، گروه جغرافیا، واحد رشت، دانشگاه آزاد اسلامی، رشت، ایران
۳. استادیار، گروه جغرافیا، واحد رشت، دانشگاه آزاد اسلامی، رشت، ایران
۴. استاد، گروه جغرافیا، واحد رشت، دانشگاه آزاد اسلامی، رشت، ایران

* نویسنده مسئول: Email: nmolaeih@iaurasht.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴ خرداد ۱۳۹۸

تاریخ پذیرش: ۲۲ دی ۱۳۹۸

چکیده

مقدمه: تغییرات کاربری اراضی کشاورزی در واقع به عنوان یکی از پدیده‌های نامطلوب و آشکار نشئت گرفته از زیاده‌خواهی‌های انسان به‌شمار می‌آید. یکی از مهمترین پیامدهای حادث شده از این تغییر نامطلوب، ایجاد بی‌نظمی در معیشت و درآمد ساکنان محلی و بروز تحرکات جمعیتی است.

هدف: اصلی این پژوهش، بررسی پیامد تغییر کاربری اراضی کشاورزی بر تحولات جمعیتی نواحی روستایی شهرستان ساری است.

روش‌شناسی تحقیق: روش انجام این تحقیق، توصیفی - تحلیلی و از روش کتابخانه‌ای و پیمایشی برای گردآوری اطلاعات استفاده شده است. جامعه آماری پژوهش ۲۵ روستا که به روش نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌بندی شده سهمیه‌ای تعیین و بر اساس فرمول کوکران ۳۸۱ خانوار به عنوان حجم نمونه جهت توزیع پرسشنامه، تعیین گردیده است.

قلمرو جغرافیایی پژوهش: قلمرو جغرافیایی این پژوهش، نواحی روستایی شهرستان ساری می‌باشد.

یافته‌ها: مساحت اراضی کشاورزی در طی یک دهه‌ی اخیر به میزان ۶ درصد کاهش یافته است این کاهش در میزان مساحت و تولیدات کشاورزی، روی تحرکات جمعیت روستاها تأثیر زیادی داشته به طوری که روستاهای با فاصله‌ی نزدیک به شهر و دریا به دلیل برخورداری از امتیاز مجاورت و همزیستی با شهر به ویژه در ابعاد فرصت‌های شغلی و بهره‌مندی از خدمات و زیرساخت‌ها، از مزیت‌های زندگی و به خصوص اجاره‌ی مسکن و یا حتی خرید زمین یا مسکن بهره‌مند بوده، زمینه‌ساز رشد جمعیت‌پذیری در این روستاها می‌شود و در روستاهای دور از شهر به علت عدم دسترسی و شکل‌گیری مطلوب خدمات و امکانات، اما ارزش افزوده‌ی اراضی کشاورزی حاصل از تغییرات کاربری به روند تخلیه‌ی جمعیتی در این روستاها دامن زده است.

نتایج: توجه ویژه به بخش کشاورزی در استفاده از شیوه‌های نوین کشت محصول و دوری کردن از شیوه‌های قدیمی کم‌بازده می‌تواند کاهش میزان تولید را تا حدی جبران کند و نیز صنعتی نمودن کشت و کار و ایجاد صرفه‌ی اقتصادی در تولید محصولات کشاورزی و ایجاد قیمت تضمینی برای محصولات کشاورزی و تناسب آن با نرخ تورم، همچنین بیمه‌ی محصولات توسط صندوق‌های بیمه‌توان جامعه‌ی روستایی را به ادامه‌ی فعالیت‌های بخش کشاورزی دلگرم نمود و به روند کاهشی تغییرات کاربری اراضی کشاورزی در روستاهای مستعد این تغییرات، کمک کرد و روستاییان را نسبت به تغییر شغل و همین‌طور تغییر کاربری اراضی‌شان رویگردان نمود.

کلیدواژه‌ها: اراضی کشاورزی، تغییر کاربری، جمعیت، نواحی روستایی، شهرستان ساری

مقدمه

زمین و منابع آن به عنوان عناصر اصلی زندگی انسان است که خداوند به انسان برای استفاده بهینه و حفاظت از منابع آن برای نسل‌های آتی، داده است (Land Affairs Organization, 2009). زمین از نظر ارزش و نقش اجتماعی در آسایش، امنیت، زیبایی، رفاه و کیفیت زندگی بشری تأثیر اساسی دارد. از سوی دیگر زمین به عنوان نهاده‌ی اصلی در فعالیت‌های بخش کشاورزی محسوب گردیده و لذا در اقتصاد کشاورزی و پایداری روستاها نقشی اساسی ایفا می‌نماید. از آنجا که افزایش تولید مواد غذایی نیاز به حفظ و توسعه زمین‌های کشاورزی برای توسعه‌ی ملی دارد، حفظ زمین‌های کشاورزی و گسترش این زمین‌ها به عنوان هدف اصلی در نظر گرفته شده‌اند (Allahyari, 2013: 745). در این ارتباط، کاربری اراضی روستایی به عنوان بخشی از فرآیند توسعه‌ی روستایی منطبق بر هدف محوری تأمین رفاه ساکنان روستایی، سهم مهم و محوری در تأمین اهداف توسعه‌ی متوازن روستایی دارد (مولائی هاشجین، ۱۳۹۰: ۹). اراضی کشاورزی و عرصه‌های طبیعی به عنوان یکی از مهمترین مباحث مورد دقت و بررسی در امر برنامه‌ریزی و مدیریت اراضی نواحی روستایی مطرح می‌گردد؛ زیرا در روند ایجاد تغییرات نادرست کاربری اراضی روستایی، اراضی کشاورزی و عرصه‌های طبیعی اولین قربانیان این تغییرات در عرصه‌ها و قلمروهای روستایی بوده و هستند. از سویی تغییرات کاربری اراضی کشاورزی بیش از هر نوع تحول و توسعه‌ای در روستا، باعث پدید آمدن تغییرات ساختاری در ابعاد اجتماعی، اقتصادی و فیزیکی روستاها می‌شود. تمرکززدایی جمعیت از مراکز شهرها، انتقال مراکز فعالیت در پی ایجاد سیستم‌های حمل و نقل به همراه وجود قطعات بزرگ و ارزان‌تر زمین در پیرامون آنها و گرایش به حومه‌نشینی در شهرها، با تغییر کاربری اراضی کشاورزی به مسکونی، تجاری، صنعتی و غیره همراه است (درودیان، ۱۳۹۶).

تغییر کاربری اراضی کشاورزی در سطح توسعه‌ی اقتصادی - اجتماعی، نابرابری درآمد روستاییان، کاهش فعالیت‌های کشاورزی و افزایش نرخ فعالیت در دو بخش صنعت و خدمات تأثیر بسزایی دارد (صالحی، ۱۳۹۲). همچنین تغییرات کاربری اراضی کشاورزی ناشی از تقاضای ساخت و سازهای تفریحی و خانه‌های دوم و فعالیت گردشگری، طبیعت روستا را با دگرگونی‌های اجتماعی و اقتصادی روبه‌رو می‌کند. بنابراین تغییرات کاربری اراضی کشاورزی به عنوان یکی از پدیده‌های نامطلوب و آشکار نشأت گرفته از زیاده‌خواهی‌های انسان به‌شمار می‌آید، که غالباً به دلیل نبود برنامه‌های اصولی، بی‌توجهی به توسعه‌ی پایدار روستایی، نداشتن مدیریت پایدار و بدون در نظر گرفتن محدودیت‌های زیست‌محیطی در نواحی روستایی تحقق می‌یابد که سایر عوامل زیستی را نیز تحت‌الشعاع خود قرار می‌دهد؛ یکی از مهمترین پیامدهای حادث شده از این تغییر نامطلوب، ایجاد بی‌نظمی در معیشت و درآمد ساکنان محلی و لذا بروز تحرکات جمعیتی است که شیوه‌ی رایج آن مهاجرت است. روند تغییرات کاربری اراضی روستایی در شهرستان ساری به‌عنوان مرکز استان مازندران و یکی از قطب‌های مهم تولید محصولات کشاورزی در طی دهه‌های اخیر، به موضوعی جدی تبدیل شده است؛ زیرا با توجه به رشد شتابان جمعیت و تقاضا برای مسکن و خدمات و از سویی توسعه‌ی گذران اوقات فراغت و خانه‌های دوم، با سرریز جمعیت به روستاهای پیرامونی مواجه شده که این امر منجر به تغییر کاربری اراضی کشاورزی و اختصاص یافتن سطح زیادی از اراضی به ساخت و سازهای مسکونی و غیرمسکونی شده است. بنابراین با تمام بحث‌ها و برنامه‌ریزی‌هایی که برای کاربری اراضی مطرح گردیده اما باز شاهد تغییرات نادرست کاربری‌ها به عنوان یک مقوله مهم و چالش‌برانگیز بخصوص در محیط‌های حساس و آسیب‌پذیر روستایی هستیم و زمانی که این تغییرات در فضاهای جغرافیایی، تضادهایی به لحاظ سازگاری و مطلوبیت ایجاد کنند، به‌عنوان یک مسئله و چالش مطرح می‌باشند که باعث می‌گردد سالانه میزان زیادی از اراضی کشاورزی و طبیعی این شهرستان با تغییر کاربری از گردونه‌ی فعالیت اقتصادی خارج شود و این مسئله، زیان قابل توجهی برای روستاییان در ابعاد مختلف دارد و چنانچه صرفاً منافع کوتاه و میان‌مدت اقتصادی مدنظر باشد، اهمیت راهبردی اراضی کشاورزی به لحاظ اقتصادی و زیست‌محیطی مورد تهدید جدی قرار می‌گیرد و آثار سویی چون: کاهش تولیدات کشاورزی، تهدید امنیت غذایی، از بین رفتن تنوع زیستی، تغییرات اقلیمی و گرم شدن زمین، آلودگی آب، خاک و هوا و در نهایت تخلیه‌ی جمعیتی روستاها و بروز مهاجرت‌های روستاشهری و پرداختن به مشاغل خدماتی را به دنبال خواهد داشت. در محدوده‌ی مورد مطالعه بر اثر تحولات دهه‌های اخیر از جمله توسعه‌ی گردشگری، کاهش نقش روستاها و کشاورزی، افزایش جمعیت و غیره تغییر نظام معیشتی، تحولات جمعیتی و کاربری اراضی کشاورزی در حال افزایش است. لذا در راستای کنترل تغییرات کاربری اراضی کشاورزی و پیامدهای ناشی از آن، به موضوع تبیین پیامدهای تغییر کاربری اراضی کشاورزی بر تحولات جمعیتی در مناطق روستایی شهرستان ساری پرداخته شده تا با واکاوی تبعات ناگوار حاصل از این تغییرات در سطح منطقه، سیاست‌گذاران،

برنامه‌ریزان و تصمیم‌سازان این حوزه را به مدیریت دقیق‌تر و کارآمدتر این اراضی متنبه کند. بنابراین، این پژوهش به دنبال پاسخگویی به این سوال است که چه رابطه‌ای بین تغییرات کاربری اراضی کشاورزی و تغییرات جمعیتی در نواحی روستایی مورد مطالعه وجود دارد؟

با توجه به اهمیت مبحث اراضی کشاورزی در توسعه پایدار روستا، در این راستا در ذیل نتایج برخی از سوابق داخلی و خارجی مرتبط با پیامدهای تغییر کاربری اراضی کشاورزی به طور خلاصه اشاره می‌گردد:

Tyrakowski (۱۹۸۶)، در تحقیق خود در سواحل مدیترانه‌ای اسپانیا، نشان داد که اراضی کشاورزی مرغوب در نتیجه‌ی توسعه گردشگری و تغییرات کاربری اراضی کشاورزی در آن منطقه صورت گرفته که پیامدهایی چون رهایی اراضی کشاورزی توسط نیروی کار کشاورزی و گرایش آنها به بخش خدمات و صنعت بوده است؛ میرفتح‌اللهی (۱۳۷۶)، در تحقیق خود با عنوان تغییر کاربری اراضی کشاورزی کلاردشت و پیامدهای اقتصادی، اجتماعی، زراعی و زیست‌محیطی، نشان می‌دهد که دو عامل رشد جمعیت و تقاضای توریسم بیشترین تأثیر را بر تغییر کاربری و فروش اراضی زراعتی در این منطقه داشته‌اند که پیامدهای اقتصادی مثل افزایش قیمت اراضی زراعتی، انتقال جمعیت شاغل از بخش کشاورزی به سایر بخش‌ها، بورس‌بازی زمین و پیدایش کاربری‌های تجاری جدید و اتاقک‌هایی با اجاره‌ی بالا را باعث شده است؛ نتایج پژوهش قربانی و همکاران (۱۳۸۹)، تحت عنوان بررسی تغییرات جمعیتی و اثرگذاری‌های آن بر تغییرات کاربری زمین در منطقه‌ی بالاطالقان، نشان داد که نرخ اراضی رهاشده طی سال‌های ۸۰-۱۳۶۶، در منطقه‌ی بالاطالقان در روستاهای مورد مطالعه افزایش یافته و از دیگر کاربری‌ها کاسته شده است و به موازات آن ضریب رشد جمعیت در همه‌ی روستاهای مورد مطالعه کاهش یافته است؛ عینالی، چراغی و عباسی (۱۳۹۸)، در پژوهشی که درباره‌ی اثرات گردشگری خانه‌های دوم بر اقتصاد خانوارهای روستایی شهرستان ایجرود در استان زنجان انجام دادند دریافتند که حضور گردشگران خانه‌های دوم در روستا، سبب افزایش تمایل ساکنان روستا به فروش زمین، توسعه‌ی ویلاسازی و افزایش قیمت زمین در منطقه و تغییرات شدید کاربری اراضی از کشاورزی به مسکن شده است. علاوه بر این گردشگری خانه‌های دوم از یک‌سو باعث کاهش مهاجرت‌های روستایی و حتی برگشت مهاجران سال‌های پیش به روستا شده ولی از سوی دیگر به دلیل فاصله گرفتن روستاییان از فعالیت‌های بخش کشاورزی، میزان تولیدات کشاورزی روستا نیز به شدت کاهش یافته که بسیار نگران‌کننده است؛ مهدوی و برنجکار (۱۳۹۳)، در مطالعه‌ی خزش شهر و تغییر کاربری اراضی روستایی شهرستان بندر انزلی، دریافتند که تراکم بالای جمعیت شهر و کمبود اراضی آن، توسعه‌ی فیزیکی شهر را به دنبال داشته که تحولاتی در داخل اراضی پیرامون شهر ایجاد کرده است. این تحولات که منجر به تغییرات کاربری اراضی روستایی و کشاورزی شده است رفته‌رفته سطح وسیعی از اراضی را به ساخت و سازهای خود تغییر داده و در نهایت شهر با توسعه‌ی خود به سمت اراضی پیرامون، منجر به بلعیده شدن روستاهای پیرامون شهر نظیر روستاهای سوسر، نویر، وقار، شالور، کلیور، طالب‌آباد و بشمن شده است؛ مشیری و قماش‌پسند (۱۳۹۱)، در بررسی اثرات و پیامدهای تغییر کاربری اراضی کشاورزی روستاهای بخش مرکزی شهرستان لاهیجان دریافتند که قوانین تغییر کاربری در حفاظت از اراضی کشاورزی چندان کارساز نبوده و به‌علاوه تغییرات کالبدی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و زیست‌محیطی در روستاهای پیرامون حوزه‌ی نفوذ شهر لاهیجان مشهود است. عدم اجرای صحیح قوانین جلوگیری از تغییر کاربری از سوی امور اراضی جهاد کشاورزی و همچنین عدم تفکیک وظایف میان امور اراضی جهاد کشاورزی، بنیاد مسکن، دهیاران روستاها باعث گردید که پدیده‌ی تغییر کاربری اراضی کشاورزی همراه با گسترش پدیده‌ی رانت‌خواری و بورس‌بازی زمین نه تنها کاهش نیابد بلکه در دهه‌ی اخیر با افزایش چشمگیر مواجه شود. بالا بودن هزینه‌های تولید اعم از نهاده‌ها و دستمزد کارگر، قاچاق واردات بی‌رویه‌ی چای و برنج و ابریشم، انگیزه‌ی تولید را از کشاورز ساقط و برعکس انگیزه‌ی فروش یا تغییر کاربری از کشاورزی به خدمات، صنعت و مسکونی را افزایش داده است؛ Paquett و Dmon (۲۰۰۳)، در مطالعه‌ی تحت عنوان شرایط روستایی در حال تغییر، چشم‌اندازهای در حال تغییر، روند توسعه‌ی چشم‌انداز روستایی و توزیع جمعیتی در کبک جنوبی در کانادا، به روابط موجود مابین کلان‌شهر و ساخت اجتماعی و توسعه‌ی مناطق روستایی، پرداخته و مهمترین نشانه‌ی تغییر چشم‌اندازهای روستایی، تغییرات ایجاد شده در زمین‌های کشاورزی که در اثر نوساناتی که در جمعیت کشاورزی، جمعیت شاغل بخش صنعت و خدمات ایجاد می‌گردد، را بیان نموده‌اند؛ Lopez et al (۲۰۰۳)، در بررسی خود درباره‌ی پیامدهای تغییر کاربری اراضی و پوشش گیاهی روی عوامل فیزیکی و اجتماعی در مکزیک مرکزی به این نتیجه رسیدند که مهاجرت عامل مؤثر قوی بر روی تغییر پوشش گیاهی منطقه است و علاوه بر اینکه مهاجرت می‌تواند منجر به تغییرات کاربری اراضی گردد، خود تغییر کاربری اراضی نیز می‌تواند در کوتاه‌مدت و هم در بلندمدت منجر به جابه‌جایی‌های جمعیتی و مهاجرتی دائم گردد. از این‌رو مهاجرت را می‌توان یکی از پیامدهای

مهم تغییر کاربری در نظر داشت؛ احمدپور، سیفالهی و پرنون (۱۳۹۰)، در پژوهش خود با عنوان مهاجرت و تغییر کاربری اراضی شهر اسلامشهر به این نتیجه رسیدند که به واسطه‌ی شکل‌گیری عوامل دافعه‌ی شهر تهران بخصوص گرانی مسکن و زمین از یک‌سو و ارزانی هزینه‌های زندگی و مسکن در نقاط پیرامونی شهر تهران از سوی دیگر، باعث شکل‌گیری روندهای مهاجرتی از تهران به مناطق پیراشهری به‌ویژه شهر اسلامشهر گردید. این امر باعث تغییرات گسترده‌ی کاربری اراضی کشاورزی و فضاهای باز به کاربری‌های مسکونی شده است؛ براتی (۱۳۹۲)، در تحلیل آثار تغییر کاربری اراضی کشاورزی از دیدگاه کشاورزان سازمان امور اراضی کشاورزی در ایران، دریافت که تسریع روند تغییر کاربری اراضی کشاورزی به دلیل تغییر قیمت، افزایش انگیزه‌ی تغییر کاربری اراضی کشاورزی در بین سایر کشاورزان و افزایش مصرف انرژی، مهم‌ترین آثار تغییر کاربری اراضی کشاورزی بوده‌اند. اما بر اساس نتایج مدل‌سازی معادلات ساختاری، کاهش انگیزه‌ی زندگی در نواحی روستایی و خالی از سکنه شدن روستاها، افزایش ریسک درآمدی خانوارهای روستایی و کاهش کیفیت هوا، اگرچه مهم‌ترین آثار نیستند، اما مؤثرترین آثار این تغییرات بوده‌اند؛ Suwanwerakantorn & Chanthaluecha (۲۰۱۲)، نیز در تحقیق خود با عنوان تجزیه و تحلیل ارتباطی عوامل مؤثر بر تغییرات کاربری اراضی، رشد جمعیت، نزدیکی به شهر و زیرساخت‌ها را به عنوان عوامل مؤثر بر تغییر کاربری اراضی کشاورزی در شمال شرق تایلند مطرح نموده‌اند؛ Wang & Maclaren (۲۰۱۲)، با ارزیابی آثار اقتصادی و اجتماعی برنامه‌ی تغییر کاربری اراضی شیب‌دار در شمال شرق چین، نشان دادند که این برنامه منجر به کاهش شدید اراضی کشاورزی شده و سرانه‌ی این اراضی از ۰/۷۶ به ۰/۳۱ هکتار کاهش یافته و آثار این تبدیل: کاهش درآمد خانوارها از محل کشاورزی، کاهش میزان تولید محصولات کشاورزی و کاهش تعداد مشاغل غیر کشاورزی وابسته به فرآوری محصولات کشاورزی نسبت به دوره‌ی قبل از اجرای برنامه بوده است؛ Allahyari (۲۰۱۳)، در تحلیل عوامل مؤثر بر تغییر کاربری اراضی کشاورزی در استان گیلان به این نتیجه رسیدند که قرار گرفتن محل در حومه‌ی شهر و نداشتن توجیه و صرفه‌ی اقتصادی، بیشترین تأثیر در تغییر کاربری اراضی کشاورزی در بُعد اقتصادی است. رشد جمعیت و گسترش مساحت شهرها از عوامل اجتماعی مؤثر در این تغییرات به‌شمار می‌رود. عدم حمایت عوامل مدیریتی و سیاست‌گذاری از تولیدکنندگان و افزایش سن کشاورزان از عوامل فردی تأثیرگذار در تغییر کاربری کشاورزی به‌شمار می‌رود. روش‌های سنتی تولید و تغییرات در الگوی کشت به ترتیب عوامل تکنیکی و تکنولوژیکی‌اند که کمترین اثر را در مقایسه با عوامل اقتصادی، اجتماعی و مدیریتی دارا هستند؛ شنائی هویزه و زارعی (۱۳۹۵)، در بررسی تغییرات کاربری اراضی طی دو دوره‌ی زمانی ۱۳۶۹ و ۱۳۸۰ روی حوضه‌ی آبخیز ابوالعباس واقع در استان خوزستان به این نتیجه رسیدند که بیشترین سهم عامل تغییرات کاربری اراضی منطقه به طور عمده به علت گسترش فعالیت‌های انسانی (رشد جمعیت و افزایش تقاضا برای سکونتگاه) است که موجب تغییرات بسیاری در پوشش زمین شدند. به طوری که پس از مقایسه‌ی نقشه‌های کاربری در طی دوره‌ی مورد مطالعه مشخص شد که بیشترین سطح تغییرات کاربری اراضی مربوط به کاربری اراضی کشاورزی و جنگل‌های نیمه انبوه (کاهش سطح) و مراتع (افزایش سطح) می‌باشد. بروز چنین تغییراتی علاوه بر این که می‌تواند اثرات منفی بر محیط زیست و منابع طبیعی منطقه داشته باشد، سبب افزایش خطرات و خسارات ناشی از بلایای طبیعی مانند سیل نیز می‌شوند. دورودیان (۱۳۹۰)، در بررسی پیامدهای اجتماعی و بوم‌شناختی تغییر بی‌رویه کاربری اراضی کشاورزی، بیان می‌دارند: از نظر کارشناسان علوم اجتماعی، علاوه بر پیامدهای زیست‌محیطی، تغییر کاربری باعث پدیدآمدن تغییرات ساختاری در ابعاد اجتماعی، اقتصادی و فیزیکی در روستا شده که منجر به نابرابری درآمد روستاییان و گسترش تبعیض و بی‌عدالتی، سرخوردگی روستاییان، ایجاد تنش‌های خانوادگی و تعارضات فرهنگی، از دست دادن هویت خانوادگی، افزایش تمایل به مهاجرت، کاهش اشتغال مولد و پایدار در روستاییان می‌گردد.

روش پژوهش

تحقیق حاضر از نظر هدف، کاربردی و از نظر ماهیت و روش، توصیفی - تحلیلی و از نظر روش اجرا از نوع تحقیقات پیمایشی است. از روش کتابخانه‌ای و پیمایشی (با استفاده از پرسشنامه) جهت گردآوری اطلاعات استفاده شده است. جامعه‌ی آماری پژوهش ۱۰۱ روستای نواحی شهرستان ساری با تمرکز بر روستاهای دارای بیش از ۵۰۰ نفر (روستای متوسط و بزرگ) جمعیت می‌باشد. حجم نمونه‌ی روستایی با استفاده از روش نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌بندی شده‌ی سهمیه‌ای، ۲۵ درصد از روستاهای جامعه‌ی آماری یعنی ۲۵ روستا تعیین و بر اساس فرمول کوکران ۳۸۱ خانوار به عنوان حجم نمونه جهت مطالعه، تعیین گردیده است (جدول ۱). اعتبارسنجی روایی و پایایی پرسشنامه از طریق پانلی مشتمل بر صاحب‌نظران توسعه‌ی روستایی (اساتید جغرافیا) و

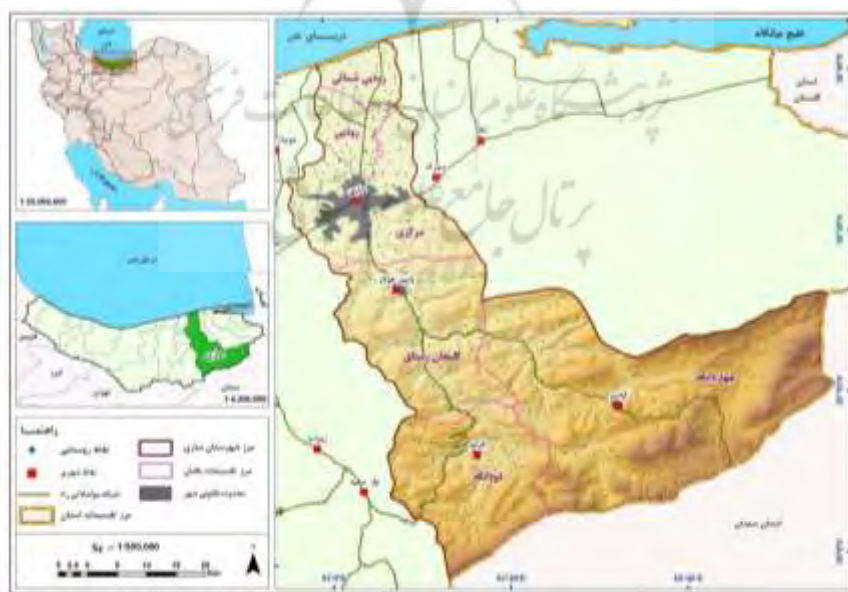
متخصصین ذریبط با استفاده از نرم‌افزار SPSS از طریق محاسبه‌ی آلفای کرونباخ در گویه‌های مورد نظر مورد تأیید قرار گرفت. جهت انجام تجزیه و تحلیل اطلاعات نیز از آمار توصیفی در قالب جدول، نمودار و شکل و همچنین از آزمون همبستگی پیرسون با بهره‌گیری از نرم‌افزار SPSS انجام شده است.

جدول ۱. توزیع تعداد و درصد روستاهای نمونه و تعداد پرسشنامه خانوار روستایی، به تفکیک بخش و دهستان در شهرستان ساری

تعداد	بخش	دهستان	روستا	خانوار	
				تعداد	درصد
				تعداد	درصد
		اسفیوردشوراب	سرخ کلا، ماچک پست، بالادزا، پایین دزا	۴۱۷۴	۲۱/۳
۱	مرکزی	مذکوره	شرف‌آباد، میارکلا، بندارخیل، قرق	۵۰۲۳	۲۵/۶
		میاندورودکوچک	پایین گلما، سمسکنده علیا، هول، ذغال چال،	۴۶۷۶	۲۳/۸
۲	کلیجان رستاق	کلیجان رستاق علیا	امرہ	۷۴۹	۳/۸
۳	رودپی شمالی	فرح آباد شمالی	حمیدآباد، فرح آباد	۱۰۹۶	۵/۶
۴	رودپی	رودپی شرقی	آکند، ماهفروز محله علیا	۲۴۳۳	۱۲/۴
		رودپی غربی	سیدمحله	۵۰۲	۲/۶
۵	چهاردانگه	پشت کوه	پشت کوه	۱۷۴	۰/۸
		گرماب	چورت، خال خیل	۴۵۲	۲/۳
۶	دودانگه	بنافت	سنگده	۳۶۳	۸/۱
جمع	۶	۱۰	۲۵	۱۹۶۴۲	۱۰۰

قلمرو جغرافیایی پژوهش

شهرستان ساری واقع در استان مازندران با وسعت ۳۷۸۳ کیلومتر مربع، یک‌چهارم از مساحت کل استان مازندران را شامل می‌شود که از شمال در ۳۸ کیلومتری دریای مازندران و از سوی جنوب در ۲۵ کیلومتری کوه‌های البرز واقع شده است (احمدی، ۱۳۹۰: ۲۱). در سال ۱۳۷۵، این شهرستان دارای ۴ بخش، ۲ شهر، ۱۳ دهستان و ۴۰۴ آبادی دارای سکنه و ۲۲ آبادی خالی از سکنه بوده است و در سال ۱۳۹۵، این شهرستان دارای ۶ بخش، ۴ شهر، ۱۵ دهستان، ۳۸۹ آبادی دارای سکنه و ۲۲ آبادی خالی از سکنه بوده است (سالنامه آماری استان مازندران، ۱۳۹۵: ۳۷) (شکل ۱).

شکل ۱. موقعیت جغرافیایی محدوده مورد مطالعه

(سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان مازندران، ۱۳۹۶)

یافته‌ها و بحث

یافته‌های توصیفی

تغییرات کاربری اراضی کشاورزی

براساس داده‌های بدست آمده از سالنامه‌های آماری سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان مازندران در دو سال ۱۳۸۲ و ۱۳۹۳، مساحت اراضی کشاورزی آبی و دیم شهرستان ساری با تغییراتی مواجه شده است. به طوری که مساحت اراضی زراعی آبی از ۴۶۰۹۷ هکتار در سال ۱۳۸۲ به ۳۳۳۹۱ هکتار کاهش یافته که یک کاهش ۲۵/۴ درصدی از مساحت این اراضی را نشان می‌دهد. علاوه بر این، سطح زیر کشت محصولات آبی از ۷۲/۳ درصد به ۵۹/۶ درصد کاهش یافته اما سطح باغ و قلمستان‌های آبی از رقم ۲۷/۷ درصد به ۴۰/۴ درصد افزایش یافته است. سطح اراضی زراعی دیم با تغییرات قابل توجهی مواجه نشده و در طی یک دوره ۱۱ ساله، فقط ۰/۲ درصد کاهش در مساحت این اراضی ملاحظه می‌گردد (جدول ۲).

جدول ۲. مساحت اراضی کشاورزی آبی و دیم در شهرستان ساری برحسب هکتار

سال	اراضی زراعی آبی			اراضی زراعی دیم		
	سطح زیر کشت	درصد	باغ و قلمستان	درصد	باغ و قلمستان	جمع
۱۳۸۲	۳۳۳۱۳	۷۲,۳	۱۲۷۸۴	۹۵,۸	۱۱۲۰	۲۶۷۳۳
۱۳۹۳	۲۰۴۸۱	۵۹/۶	۱۳۹۱۰	۸۷/۸	۳۲۴۹	۲۶۶۸۹

منبع: سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان مازندران، ۱۳۸۲ و ۱۳۹۳

مجموع آمارهای ثبت شده از مساحت اراضی زراعی و باغی ۲۵ روستا در دو دوره‌ی آماری سال‌های ۱۳۸۲ و ۱۳۹۳ نشان می‌دهد که مجموع مساحت این اراضی در سال ۱۳۸۲ در حدود ۸۰۹۰ هکتار بوده است که این رقم در سال ۱۳۹۳ به رقم ۷۶۱۴ هکتار کاهش یافت. به عبارتی می‌توان گفت: ۴۷۶ هکتار (۶ درصد) از مساحت این اراضی در طی ۱۰ سال از دسترس خارج شد و در میزان تولید محصولات کشاورزی تأثیرگذار بوده است (جدول ۳).

جدول ۳. مساحت اراضی زراعی و باغی و تغییرات آن در روستاهای مورد مطالعه بر حسب هکتار (۱۳۷۵-۹۳)

شماره	نام روستا	۱۳۸۲		۱۳۹۳		مقایسه مساحت اراضی در دو دوره
		زراعی	باغی	زراعی	باغی	
۱	سرخ کلا	۶۲	۱۵۴	۴۵	۱۲۹	کاهش
۲	ماچک پشت	۵۷۳	۵۷	۴۲۴	۶۵	کاهش
۳	بالادزا	۹۶	۳۲۳	۴۰	۲۷۱	کاهش
۴	پایین دزا	۴۱	۴۹	۵۷	۴۷	افزایش
۵	شرف آباد	۱۲	۵۰	۴	۸۵	افزایش
۶	میارکلا	۲۷۴	۳۱	۳۵۵	۱۲۳	افزایش
۷	بندارخیل	۳۱	۱۲۸	۶	۲۲۱	افزایش
۸	قرق	۲۳	۴۴	۱۶	۳۷	کاهش
۹	پایین گلما	۱۵۶	۶۳	۴۶	۱۲۱	کاهش
۱۰	سمسکنده	۳۲۷	۱۲۷	۴۵۴	۱۰۳	کاهش
۱۱	هولا	۶۲	۶۱	۴۶	۷۶	کاهش
۱۲	ذغال چال	۳۸	۱۰	۲۹	۲۳	کاهش
۱۳	گله دون	۳۶	۸۴	۱۴	۳۵۲	کاهش
۱۴	آبنداسر	۵۴	۱۱۰	۲۸	۷۹	کاهش
۱۵	اسبوکلا	۳۲۱	۷۶	۳۹۷	۲۱۱	کاهش
۱۶	امره	۴۵۱	۸۰	۲۹۲	۱۱۱	کاهش
۱۷	حمیدآباد	۳۰۷	۲۵۶	۲۴۳	۳۱۹	کاهش
۱۸	فرح آباد	۷۰۷	۱۳۳	۶۸۸	۳۲۲	کاهش

شماره	نام روستا	۱۳۸۲		۱۳۹۳		مقایسه مساحت اراضی در دو دوره		
		زراعی	باغی	جمع	زراعی	باغی	جمع	افزایش
۱۹	آکند	۲۰۴	۹۵	۲۹۹	۱۰۱	۸۴	۱۸۵	✓
۲۰	ماهفروز محله	۵۵	۷۰	۱۲۵	۳۴	۶۵	۱۰۰	✓
۲۱	سید محله	۷۹۶	۳	۷۹۹	۷۲۰	۱۷	۷۳۸	✓
۲۲	ارست	۵۲۳	۲۳	۵۴۶	۴۲۵	۱۴	۴۳۹	✓
۲۳	چورت	۳۰۶	۷	۳۱۳	۱۹۳	۳۱	۲۲۴	✓
۲۴	خالخیل	۴۱۱	۲	۴۱۳	۱۶۹	۱۰	۱۷۹	✓
۲۵	سنگده	۴۲	۱۴۶	۱۸۸	۹۰	۱۸۲	۲۷۲	✓
	جمع	۵۹۰۸	۲۱۸۲	۸۰۹۰	۴۴۵۶	۳۰۵۷	۷۶۱۴	✓

منبع: نتایج تفصیلی سرشماری عمومی کشاورزی، ۱۳۸۲ و ۱۳۹۳

بر اساس داده‌های آماری بدست آمده از سازمان جهاد کشاورزی استان مازندران در ارتباط با تغییر کاربری اراضی زراعی و باغی شهرستان ساری در فاصله‌ی زمانی سال‌های ۱۳۹۲-۱۳۸۵، در حدود ۷،۹۰۱،۵۷۰ مترمربع (۷۹۰ هکتار) از اراضی کشاورزی این شهرستان تغییر کاربری یافته‌اند. به طوری که از این مقدار ثبت شده، ۷،۳۰۱،۷۹۸ متر مربع (۹۲/۴۱ درصد) جزء تغییر کاربری‌های مجاز و ۵۹۹،۷۷۲ متر مربع (۷/۵۹ درصد) جزء تغییر کاربری‌های غیرمجاز بودند (جدول ۴).

جدول ۴. تغییر کاربری اراضی زراعی و باغی شهرستان ساری (۹۲-۱۳۸۵)

سال	تغییر کاربری‌های مجاز		تغییر کاربری‌های غیر مجاز		جمع	
	مساحت (مترمربع)	درصد	مساحت (مترمربع)	درصد	مساحت (مترمربع)	درصد
۱۳۸۵	۱۶۰۸۰۸۰	۲۰/۳۵	۱۳۶۳۳۷	۱/۷۳	۱۷۴۴۴۱۷	۲۲/۰۸
۱۳۸۶	۱۷۰۶۱۵۷	۲۱/۵۹	۲۱۵۰۷	-/۲۷	۱۷۲۷۶۶۴	۲۱/۸۶
۱۳۸۷	۶۳۲۵۰۷	۸	۱۲۶۰۳۰	۱/۵۹	۷۵۸۵۳۷	۹/۶۰
۱۳۸۸	۲۱۸۳۹۹	۲/۷۶	۳۷۲۲۵	-/۴۷	۲۵۵۶۲۴	۳/۲۴
۱۳۸۹	۶۰۹۹۵۸	۷/۷۲	۴۴۳۱۲	-/۵۶	۶۵۴۲۷۰	۸/۲۸
۱۳۹۰	۴۱۸۶۳۵	۵/۳۰	۷۲۶۸۶	-/۹۲	۴۹۱۳۲۱	۶/۲۲
۱۳۹۱	۱۰۱۵۵۱۵	۱۲/۸۵	۷۹۱۳۵	۱	۱۰۹۴۶۵۰	۱۳/۸۵
۱۳۹۲	۱۰۹۲۵۴۷	۱۳/۸۳	۸۲۵۴۰	۱/۰۴	۱۱۷۵۰۸۷	۱۴/۸۷
جمع	۷۳۰۱۷۹۸	۹۲/۴۱	۵۹۹۷۷۲	۷/۵۹	۷۹۰۱۵۷۰	۱۰۰

منبع: سازمان جهاد کشاورزی استان مازندران، ۱۳۹۴

طی سال‌های ۱۳۷۵ تا ۱۳۹۴، میزان اراضی زراعی هم در میزان سطح زیرکشت و هم در میزان تولید کاهش زیادی را نشان می‌دهد؛ اما شاهد افزایش در میزان سطح زیرکشت و میزان تولید در اراضی باغی می‌باشیم که این امر نشأت گرفته از امنیت بیشتر تولید در اراضی باغی می‌باشد و از سویی تبدیل اراضی زراعی به باغی شرایط مساعد را برای تغییر کاربری و ویلاسازی فراهم می‌نماید. همچنین آمارها در سطح روستاهای نمونه نشان می‌دهد که روند تغییر کاربری اراضی کشاورزی رو به افزایش است. به طور کلی میانگین تغییر کاربری‌های مجاز برابر با ۱۷/۶ درصد و میانگین تغییر کاربری‌های غیرمجاز برابر با ۱۳/۲ درصد بدست آمد. در بین روستاهای مورد مطالعه و طی دو دهه آماری موجود، روستای بندارخیل بیشترین درصد تغییر کاربری‌های مجاز و غیرمجاز را به میزان ۵۱ درصد و پس از آن روستای پایین دزا با میزان ۵۰ درصد کسب کرده‌اند. همچنین دو روستای پایین گلما و سرخ کلا به ترتیب با ۲۳ درصد و ۲۱ درصد از تغییر کاربری‌ها مواجه بوده‌اند (جدول ۵).

جدول ۵. درصد تغییر کاربری اراضی زراعی و باغی روستاهای مورد مطالعه (۹۵-۱۳۷۵)

میزان تغییرات در بازه زمانی ۱۳۷۵ - ۹۵	۱۳۸۵ - ۹۵			۱۳۷۵ - ۸۵			نام روستا
	درصد تغییر کاربری‌های غیرمجاز	درصد تغییر کاربری‌های مجاز	مجموع کل تغییر کاربری‌ها	درصد تغییر کاربری‌های غیرمجاز	درصد تغییر کاربری‌های مجاز	مجموع کل تغییر کاربری‌ها	
۷	۵	۹	۱۴	۵	۲	۷	سرخ کلا
۴	۶	۱۰	۱۶	۵	۷	۱۲	ماچک پشت
۵	۷	۱۴	۲۱	۴	۱۲	۱۶	بالادزا
۴	۹	۱۸	۲۷	۷	۱۶	۲۳	پایین دزا
۸	۱۰	۱۰	۲۰	۷	۵	۱۲	شرف آباد
۳	۱۰	۶	۱۶	۹	۴	۱۳	میارکلا
۳	۱۲	۱۵	۲۷	۹	۱۵	۲۴	بندارخیل
۴	۶	۹	۱۵	۴	۷	۱۱	قرق
۷	۷	۸	۱۵	۳	۵	۸	پایین گلما
۵	۸	۸	۱۶	۶	۵	۱۱	سمسکنده
۴	۷	۱۲	۱۹	۵	۱۰	۱۵	هولا
۵	۱۰	۹	۱۹	۸	۶	۱۴	ذغال چال
۴	۶	۸	۱۴	۳	۷	۱۰	گله دون
۹	۱۰	۱۰	۲۰	۷	۴	۱۱	آبندانسر
۶	۸	۱۰	۱۸	۴	۸	۱۲	اسبوکلا
۶	۵	۱۱	۱۶	۳	۷	۱۰	امرہ
۷	۷	۱۰	۱۷	۳	۷	۱۰	حمیدآباد
۴	۸	۱۰	۱۸	۴	۱۰	۱۴	فرح آباد
۴	۷	۱۰	۱۷	۴	۹	۱۳	آکند
۵	۸	۱۰	۱۸	۵	۸	۱۳	ماهفروز محله
۹	۹	۱۰	۱۹	۵	۵	۱۰	سید محله
۴	۸	۷	۱۵	۶	۵	۱۱	ارست
۱۱	۹	۹	۱۸	۴	۳	۷	چورت
۸	۹	۱۰	۱۹	۵	۶	۱۱	خالخیل
۵	۸	۱۳	۲۱	۵	۱۱	۱۶	سنگده

منبع: مشاهدات میدانی، دهیاری‌ها و مطلعین محل، ۹۷-۱۳۹۶

اثرگذاری تغییر کاربری اراضی کشاورزی بر میزان فعالیت‌های کشاورزی

براساس نتایج جدول (۶)، تعداد کل بهره‌برداران در روستاهای مورد مطالعه که شامل سه گروه خانوارهای معمولی ساکن، بهره‌برداران غیرساکن و شرکت‌های رسمی بوده است، از رقم ۷۴۷۴ نفر در سال ۱۳۸۲ به رقم ۶۸۹۰ نفر در سال ۱۳۹۳ کاهش یافته است. به عبارتی کاهش ۵۸۴ نفری بهره‌برداران (۹ درصد) نشان‌دهنده آن است که بخشی از این کاهش به دلیل تغییر کاربری اراضی کشاورزی و انصراف کشاورزان از فعالیت‌های بخش کشاورزی و پرداختن به فعالیت‌های بخش خدمات بوده است. البته باید اشاره نمود که بهره‌برداران ساکن با کاهش ۱۳ درصد مواجه شدند؛ اما بهره‌برداران غیرساکن با افزایش ۳۳ درصدی مواجه شدند که نشان‌دهنده حضور افراد غیربومی یا کشاورزان غیرساکن است.

جدول ۶. تعداد بهره‌برداران بر حسب نوع بهره‌برداری در روستاهای مورد مطالعه

۱۳۸۲		۱۳۹۳	
خانوار معمولی ساکن	بهره‌برداران غیرساکن	بهره‌برداران غیرساکن	خانوار معمولی ساکن
۶۴۴۵	۸۲۲	۱۰۹۴	۵۷۷۳
شیرکت / مؤسسه	شیرکت / مؤسسه	شیرکت / مؤسسه	شیرکت / مؤسسه
۷	۷	۲۳	۲۳
جمع کل	جمع کل	جمع کل	جمع کل
۷۴۷۴	۷۴۷۴	۶۸۹۰	۶۸۹۰

منبع: نتایج تفصیلی سرشماری عمومی کشاورزی، ۱۳۸۲ و ۱۳۹۳

علاوه بر این، تعداد بهره‌برداران برحسب نوع فعالیت و یا نوع محصولات تولیدی نیز در طی دو دوره سرشماری عمومی کشاورزی با کاهش قابل توجهی مواجه شده است. بررسی تعداد بهره‌برداران بخش کشاورزی در روستاهای مورد مطالعه که نتایج آن در جدول (۷) آمده است، نشان می‌دهد که در بخش زراعت، تعداد بهره‌برداران از رقم ۵۲۳۵ بهره‌بردار در سال ۱۳۸۲ به رقم ۳۸۹۷ بهره‌بردار در سال ۱۳۹۳ کاهش یافت. مقایسه‌ی این مقادیر یک کاهش ۲۵/۶ درصدی را در تعداد بهره‌برداران نشان می‌دهد. در بخش باغداری تعداد بهره‌برداران از رقم ۴۳۴۵ بهره‌بردار در سال ۱۳۸۲ به رقم ۴۴۲۰ بهره‌بردار در سال ۱۳۹۳ افزایش یافت. مقایسه‌ی این مقادیر یک افزایش ۱/۷ درصدی را در تعداد بهره‌برداران نشان می‌دهد که علت اصلی این افزایش، به دلیل افزایش مساحت اراضی باغی بوده است.

جدول ۷. تعداد بهره‌برداران کشاورزی برحسب نوع فعالیت در روستاهای مورد مطالعه

سال	زراعت	باغداری	تولید گلخانه‌ای	پرورش طیور خانگی	پرورش زنبور عسل	پرورش دام	پرورش کرم ابریشم	پرورش ماهی
۱۳۸۲	۵۲۳۵	۴۳۴۵	۲۱	۴۵۹۰	۸۷	۲۰۰۶	۲	۴
۱۳۹۳	۳۸۹۷	۴۴۲۰	۱۴	۲۸۷۹	۳۲	۱۱۱۶	۰	۴۵
میزان تغییرات	-۱۲۳۸	۷۵	-۷	-۱۷۱۱	-۵۵	-۸۹۰	-۲	۴۱
درصد تغییرات	-۲۵/۶	۱/۷	۳۳/۳	-۳۷/۳	-۶۳/۲	-۴۴/۴	-۱۰۰	۱۰۰

منبع: نتایج تفصیلی سرشماری عمومی کشاورزی، ۱۳۸۲ و ۱۳۹۳

نتایج موجود در جدول (۸) که به بررسی گروه‌های عمده‌ی فعالیت فقط در ۲۵ روستاهای نمونه پرداخته است، نشان می‌دهد که در هر سه دوره‌ی آماری مورد مطالعه، بخش کشاورزی به تدریج کاهش یافته و از رقم ۳۷/۲۱ درصد در سال ۱۳۷۵ به رقم ۲۹/۳۷ درصد در سال ۱۳۹۵ کاهش یافت. فعالان بخش صنعت نیز در این روستاها با اندکی افزایش از رقم ۲۵،۱۰ درصد به رقم ۲۶/۰۲ درصد رسیده است. در بخش خدمات نیز تعداد فعالان در سال ۱۳۷۵ به میزان ۳۷/۶۹ درصد بوده که در دوره‌های بعدی با افزایش مواجه شده و در نهایت در سال ۱۳۹۵ به رقم ۴۴/۶۰ درصد رسیده است. در واقع در برابر رشد ۷ درصدی جمعیت فعال در بخش خدمات، با کاهش ۸ درصدی جمعیت فعال در بخش کشاورزی مواجه‌ایم که این رشد برای بخش صنعت تنها ۰/۹ درصد است. این امر بازگوکننده‌ی این واقعیت است که در طول زمان، با کاهش اراضی کشاورزی در روستاهای مورد مطالعه، جمعیت فعال و بهره‌بردار در بخش کشاورزی با روند کاهش مواجه بوده است و به موازات آن بر جمعیت بخش خدمات افزوده شده است و روستاها به مرور نقش کشاورزی و تولیدکنندگی خود را از دست می‌دهند و به فعالیت‌های غیر مولد و خدماتی روی می‌آورند.

جدول ۸. مقایسه جمعیت شاغلان نواحی روستایی مورد مطالعه در گروه‌های عمده‌ی فعالیت / سال‌های ۹۵ - ۱۳۷۵

گروه‌های عمده فعالیت	۱۳۷۵		۱۳۹۰		۱۳۹۵		میزان تغییرات ۱۳۹۵-۷۵
	جمعیت	درصد	جمعیت	درصد	جمعیت	درصد	
کشاورزی	۶۱۵۲	۳۷/۲۱	۵۵۷۷	۳۰/۹۵	۵۲۲۱	۲۹/۳۷	-۹۳۱
صنعت	۴۱۵۰	۲۵/۱۰	۴۷۷۲	۲۶/۴۸	۴۶۲۵	۲۶/۰۲	۴۷۵
خدمات	۶۲۳۱	۳۷/۶۹	۷۶۶۹	۴۲/۵۶	۷۹۳۱	۴۴/۶۰	۱۷۰۰
جمع	۱۶۵۳۳	۱۰۰	۱۸۰۱۸	۱۰۰	۱۷۷۷۷	۱۰۰	۱۲۴۴

منبع: مرکز آمار ایران

اثرات تغییر کاربری اراضی کشاورزی بر میزان جمعیت‌پذیری نواحی روستایی

نتایج مطالعات بدست آمده از پاسخگویان در جدول (۹)، نشان می‌دهد که ۹۴/۲ درصد از پاسخگویان، تغییر کاربری اراضی کشاورزی را عاملی برای کاهش جمعیت‌پذیری روستا می‌دانند. آنهایی که تغییر کاربری را عاملی برای افزایش جمعیت روستا می‌دانند، عموماً بحث خانه‌ی دوم را مطرح کردند که این افزایش جمعیت دائمی نیست و در برخی مواقع سال، باعث افزایش جمعیت غیربومی می‌شود که نمی‌توان آن را با افزایش جمعیت ساکنان محلی یکی دانست.

جدول ۹. اثرات تغییر کاربری اراضی کشاورزی بر میزان جمعیت‌پذیری نواحی روستایی

گویه	خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد	جمع
کاهش جمعیت روستا	۶/۸	۰/۳	۱۰/۸	۴۲/۷	۳۹/۴	۹۴/۲

نتایج چهار دوره‌ی سرشماری عمومی نفوس و مسکن مرکز آمار ایران در سال‌های ۱۳۷۵، ۱۳۸۵، ۱۳۹۰ و ۱۳۹۵ نشان می‌دهد، روستاهای مورد مطالعه در یک دوره با افزایش جمعیت و در دوره‌ی دیگر با کاهش جمعیت مواجه شدند و یک دوره‌ی تناوبی را بوجود آوردند (جدول ۱۰). بر این اساس، روستاهای نمونه در چهار گروه جمعیتی دسته‌بندی می‌شوند. (۱) روستاهایی که با کاهش تدریجی جمعیت مواجه شدند، مانند روستای امره و ماچک پشت. (۲) روستاهایی که با افزایش تدریجی جمعیت مواجه شدند، مانند هشت روستای جلگه‌ای، میارکلا، بندارخیل، قرق، پائین گلما، سمسکنده علیا، گله دون، ایندانسر و فرح آباد. (۳) روستاهایی که با کاهش و افزایش تناوبی جمعیت مواجه شدند، مانند هشت روستای سرخ کلا، هول، ذغال چال، اسبوکلا، حمیدآباد، آکند، ارست و سنگده. (۴) روستاهایی که با افزایش و کاهش تناوبی جمعیت مواجه شدند، مانند هفت روستای بالادزا، پایین دزا، شرف‌آباد، ماهفروز محله علیا، سیدمحله، چورت و خال خیل. بررسی وضعیت روستاهای نمونه نشان‌دهنده‌ی آن است که کاهش جمعیت این روستاها چندان محسوس نیست؛ بلکه اغلب آنها در گذر زمان با افزایش جمعیت مواجه شده‌اند. از طرفی هم باید اشاره کرد که علی‌رغم اینکه در بسیاری از این روستاها، اراضی کشاورزی و باغی تغییر کاربری یافته‌اند، اما این تغییرات باعث مهاجرت افراد و در نتیجه کاهش جمعیت روستاها نشده است و مهمترین دلایل آن هم نزدیکی به نواحی شهری و رونق فعالیت‌های گردشگری در روستاها و افزایش ارزش افزوده ملک و زمین در آنهاست که ساکنان محلی از این راه منافع بیشتری کسب می‌کنند و از این بابت نگران از دست دادن اراضی و حتی شغل‌شان نیستند؛ زیرا در مشاغل پرسودتری فعالیت دارند.

جدول ۱۰. درصد تغییرات جمعیت و نرخ رشد جمعیت نواحی روستایی مورد مطالعه (۹۵-۱۳۷۵)

نام روستا	جمعیت به نفر		درصد تغییرات جمعیت		درصد نرخ رشد جمعیت	
	۱۳۷۵	۱۳۸۵	۱۳۹۵	۱۳۷۵-۸۵	۱۳۸۵-۹۵	۱۳۹۵-۸۵
سرخ کلا	۲۲۸۲	۱۶۵۰	۲۰۳۹	-۲۷/۷	۲۳/۵۸	-۳/۲
ماچک پشت	۲۰۱۳	۱۹۹۹	۱۸۶۳	-۰/۷	-۶/۸	-۰/۷
بالادزا	۲۹۴۳	۵۹۹۸	۳۶۳۲	۱۰۰	-۳۹/۴۵	-۴/۹
پایین دزا	۱۳۰۱	۱۷۰۷	۱۹۴۵	۳۱/۲۱	۱۳/۹۴	۴۵/۱۴۰
شرف آباد	۱۹۴۱	۲۸۴۳	۳۱۲۲	۴۶/۴۷	۹/۸۱	۴۵/۱۷۲
میارکلا	۱۳۴۵	۱۴۵۸	۱۵۱۴	۴۵-۲۴	۳/۸۴	۳۶۷۳۹
بندارخیل	۴۶۱۶	۵۲۵۵	۶۳۶۵	۱۳/۸۴	۴۵۲۸۱	۴۴۹۸۶
قرق	۲۵۹۵	۶۰۴۶	۱۰۷۰۴	۱۰۰	۲۸۲۱۶	۴۵۱۴۶
پائین گلما	۱۱۰۱	۱۱۵۸	۱۴۹۳	۵/۱۸	۲۸/۹۳	۳۶۶۴۷
سمسکنده علیا	۲۸۸۰	۳۳۳۷	۳۴۴۳	۴۵-۲۸	۶/۳۶	۴۴۹۵۸
هولا	۱۷۹۹	۲۵۵۳	۲۷۸۴	۴۱/۹۱	۴۵-۵۵	۴۵-۸۰
ذغال چال	۲۰۸۷	۳۲۲۸	۳۹۶۴	۵۴/۶۷	۴۵۱۶۰	۴۵-۵۰
گله دون	۱۱۰۷	۱۳۹۴	۲۳۵۱	۲۵/۹۳	۶۸/۶۵	۴۴۹۸۷
آبندانسر	۱۵۰۴	۱۷۰۶	۲۰۴۰	۱۳/۴۳	۱۹/۵۸	۴۴۹۸۶
اسبوکلا	۱۸۳۲	۱۷۹۰	۱۹۴۸	-۲/۲۹	۸/۸۳	-۰/۲
امرہ	۱۸۶۰	۲۴۰۸	۲۲۰۶	۲۹/۴۶	-۸/۳۹	۴۵-۷۹
حمیدآباد	۱۵۲۱	۱۷۲۲	۱۵۸۸	۱۳/۲۱	-۷/۷۸	۴۴۹۵۸
فرح آباد	۱۸۵۶	۲۰۳۲	۲۲۱۷	۹/۴۸	۴۴۹۳۵	۳۶۷۷۰
آکند	۱۳۳۸	۱۴۰۹	۱۴۱۶	۵/۳۱	۳۶۶۴۷	۳۶۶۴۷
ماهفروز محله	۱۶۵۹	۵۹۸	۸۰۵	-۶۳/۹۵	۳۴/۶۲	-۹/۷
سید محله	۱۴۹۱	۱۶۳۸	۱۵۴۴	۹/۸۶	-۵/۷۴	۳۶۷۷۰

نام روستا	جمعیت به نفر		درصد تغییرات جمعیت		درصد نرخ رشد جمعیت	
	۱۳۷۵	۱۳۸۵	۱۳۷۵-۸۵	۱۳۸۵-۹۵	۱۳۸۵-۷۵	۱۳۹۵-۸۵
ارست	۹۷۷	۸۹۸	-۸/۰۹	-۴۷/۳۳	-۰/۸	-۶/۲
چورت	۱۲۶۶	۱۳۷۴	۸/۵۳	-۲۶/۶۴	۳۶۷۳۹	-۱۳
خالخیل	۵۲۴	۶۸۴	۳۰/۵۳	-۱۳/۶	۴۵۱۰۹	-۱/۵
سنگده	۲۲۸۶	۱۵۷۲	-۳۱/۲۳	-۲۱/۹۵	-۳/۷	-۲/۴

منبع: شناسنامه آبادی‌ها، ۱۳۷۵، ۱۳۸۵، و ۱۳۹۰

براساس نتایج جدول (۱۱)، از مجموع جمعیت روستایی شهرستان ساری در سرشماری‌های گوناگون، چند درصد از این جمعیت را مهاجرانی تشکیل می‌دهند که از نقاط شهری و روستایی این شهرستان و یا از سایر سکونتگاه‌های استان مازندران و استان‌های دیگر در نواحی روستایی ساری ساکن شده‌اند. به طوری که در سال ۱۳۷۵، ۵/۲۶ درصد از جمعیت روستایی این شهرستان را مهاجران تشکیل می‌دادند. این آمار در سال ۱۳۸۵ با یک روند افزایشی مواجه شده و به رقم ۱۵/۰۹ درصد رسید. اما در سال‌های ۱۳۹۰ و ۱۳۹۵ نیز کاهش یافت به ارقام ۷/۹۹ درصد و ۶/۰۳ درصد تنزل یافت. اما به هر حال، این ارقام نشان می‌دهد که بخشی از جمعیت نواحی روستایی ساری را مهاجران تشکیل می‌دهد که به دلایل گوناگون به روستا آمده‌اند و این می‌تواند خیر مسرت‌بخشی باشد به این دلیل که علی‌رغم افزایش مهاجرت‌ها از روستا به شهرها، اما همچنان افرادی هستند که برای دسترسی به نیازهای خود، به روستاها می‌آیند. اما در مورد آمار نفراتی که در طی این دوره‌های سرشماری از نواحی روستایی شهرستان ساری خارج شده‌اند، آمار دقیقی موجود نیست و نمی‌توان به راحتی آن را تحلیل کرد. البته در آمارهای مربوط به مهاجرت‌ها، تغییری در مورد مهاجران روستایی وارد شده به نقاط شهری شهرستان ساری وجود داشت که نشان‌دهنده مهاجرت روستاییان از روستاهای شهرستان ساری و اقامت در نواحی شهری شهرستان ساری بوده است. اما این آمار دقیقاً بازگوکننده تعداد مهاجرت‌ها از روستاهای شهرستان ساری نیست و فقط جریان مهاجرت‌ها را در این شهرستان نشان می‌دهد. برای مثال در سرشماری سال ۱۳۷۵، ۸۴۹۸ نفر (۴/۲۷ درصد) از روستاییان ساکن در نقاط روستایی شهرستان ساری به نواحی شهری این شهرستان مهاجرت کردند. این آمار برای سال ۱۳۸۵ به رقم ۱۰۴۷۰ نفر (۳/۸۲ درصد) رسید. اما در سال‌های بعد یعنی ۱۳۹۰ و ۱۳۹۵، کاهش مهاجرت روستاییان به سایر شهرهای واقع در شهرستان ساری را نشان می‌دهد.

جدول ۱۱. وضعیت مهاجران خارج شده از نواحی روستایی شهرستان ساری در طی دوره‌های سرشماری

جمعیت مهاجران		۱۳۷۵		۱۳۸۵		۱۳۹۰		۱۳۹۵	
تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
۱۱۷۹۹	۵/۲۶	۳۳۳۹۸	۱۵/۰۹	۱۴۲۹۹	۷/۹۹	۹۱۷۴	۶/۰۳		
۸۴۹۸	۴/۲۷	۱۰۴۷۰	۳/۸۲	۲۵۳۹	۰/۸۶	۱۶۹۸	-۰/۴۸		

منبع: مرکز آمار ایران

یافته‌های تحلیلی

بر اساس مستندات آماری و مشاهدات و مطالعات میدانی، روند تغییرات کاربری اراضی کشاورزی رو به گسترش است، به طوری که ۹۱/۸ از پاسخگویان درصد بر این باورند که روند گسترش تغییرات کاربری اراضی کشاورزی به کاربری‌های غیر کشاورزی طی دو دهه‌ی اخیر بسیار قابل توجه بوده و به دنبال خود پیامدهایی همچون رواج بورس‌بازی و افزایش قیمت اراضی کشاورزی، خرد و قطعه‌قطعه شدن زمین، کاهش تنوع کشت و نیز کاهش درآمدهای حاصل از فعالیت‌های کشاورزی را داشته است. این حجم از پیامدها بی‌تردید فراوانی جمعیت روستاها را تحت تأثیر خود قرار داده است. در ارتباط با تغییرات جمعیتی روستاهای مورد مطالعه و انگیزه‌ی مهاجرت، تحلیل‌های قابل توجهی بر اساس نتایج داده‌های آماری و همچنین نظرسنجی از ساکنان محلی انجام پذیرفت؛ نتایج بدست آمده نشان می‌دهد: دسته‌ی اول افرادی هستند که اراضی‌شان را تغییر کاربری می‌دهند و میل کمتری به مهاجرت دارند. زیرا هدف اصلی آنها از این تغییر، ایجاد کسب و کار بهتر در کالبد روستا بوده است. این دسته از افراد با فراوانی ۴۶/۷ درصد بر این باورند که افزایش ارزش افزوده‌ی زمین در اثر تغییر کاربری، آنها را برای مهاجرت به شهر ترغیب نکرده، بلکه در مواردی هم آنها را به سمت تغییر بیشتر کاربری‌ها سوق داده و آنها را به منافع خود رسانده است و لذا اجباری برای رفتن به

نواحی شهری ندارند. اما دسته‌ی دوم روستاییانی که به فروش یا واگذاری اراضی کشاورزی اقدام کرده‌اند، مهمترین دلیل‌شان را از این عملکرد، افزایش نقدینگی و مهاجرت به شهر برای ایجاد کسب و کارهای دائمی و با درآمد بالاتر اعلام نمودند. این دسته با فراوانی ۵۳/۳ درصد بر این عقیده‌اند که افزایش ارزش افزوده زمین در اثر تغییر کاربری، انگیزه‌ی آنها را برای مهاجرت به شهر و ایجاد کسب و کارهای خدماتی بیشتر کرده است. علاوه بر این ۳۹/۹ از افراد پاسخگو، کاهش درآمدهای حاصل از فعالیت‌های بخش کشاورزی را که عمدتاً بر اساس شیوه‌های کشت سنتی و کم‌بازده انجام می‌پذیرد، مهمترین انگیزه برای مهاجرت به شهرها اعلام کرده‌اند. به طوری که ۷۸ درصد از آنها بر این عقیده‌اند که تغییر کاربری اراضی کشاورزی بر کاهش میزان درآمدهای حاصل از فعالیت‌های کشاورزی تأثیر زیادی داشته است. جالب آن است که هیچ‌یک از پاسخگویان، تغییر کاربری اراضی کشاورزی نواحی روستایی را عاملی برای افزایش درآمدهای کشاورزی به‌شمار نیاوردند. به عقیده‌ی آنها درآمدهای بخش کشاورزی زمانی می‌تواند افزایش یابد که سطح کشت محصولات نیز افزایش یابد. در واقع باید پذیرفت که متناسب با سبک کشاورزی سنتی با بازدهی اقتصادی پایین در نواحی روستایی مورد مطالعه، هرگونه کاهش در سطح زیر کشت می‌تواند باعث کاهش میزان تولیدات شود. همچنین ۹۴/۲ درصد از پاسخگویان، تغییر کاربری اراضی کشاورزی را عاملی برای کاهش جمعیت‌پذیری روستا می‌دانند. آنهایی که تغییر کاربری را عاملی برای افزایش جمعیت روستا می‌دانند، عموماً بحث خانه‌ی دوم را مطرح کردند که این افزایش جمعیت دائمی نیست و در برخی مواقع سال، باعث افزایش جمعیت غیربومی می‌شود که نمی‌توان آن را با افزایش جمعیت ساکنان محلی یکی دانست. در نهایت این امر باعث کاهش جذابیت چشم‌اندازهای طبیعی و فضاهای باز و همچنین ایجاد ناهمگونی بین شکل و سیمای بافت بومی و جدید در روستاها شده که این امر در سایه‌ی عدم نظارت، حساسیت و انعکاس درست تخلفات به مراجع قانونی توسط مدیران محلی بر تغییرات کاربری اراضی کشاورزی صورت گرفته است که نظر پاسخگویان و مشاهدات میدانی بر این امر صحت گذاشته است (جدول ۱۲).

جدول ۱۲. فراوانی، درصد و میانگین وزنی گویه‌های بدست آمده از پیامدهای تغییرات کاربری اراضی کشاورزی

انحراف از معیار	میانگین	جمع	خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	گویه
۰/۴۰	۴/۳۰	۱۰۰	۳۸/۸	۵۳	۷/۳	۰/۸	۰	روند گسترش تغییرات کاربری اراضی کشاورزی به کاربری‌های غیر کشاورزی
۰/۵۷	۴/۲۵	۱۰۰	۳۹/۱	۵۰/۴	۷/۶	۱/۸	۱	رواج بورس بازی و افزایش قیمت زمین
۰/۸۵	۳/۸۴	۱۰۰	۱۹/۷	۵۸/۳	۱۱	۸/۴	۲/۶	کاهش درآمدهای حاصل از فعالیت‌های کشاورزی
۰/۷۹	۳/۵۳	۱۰۰	۱۲/۶	۴۰/۷	۳۴/۹	۱۰/۵	۱/۳	انگیزه مهاجرت به شهر در اثر افزایش ارزش افزوده زمین در اثر تغییر کاربری
۱/۲۸	۳/۰۴	۱۰۰	۱۲/۹	۲۷	۱۱/۳	۴۸/۶	۰/۳	انگیزه مهاجرت به شهر به دلیل کاهش درآمدهای حاصل از فعالیت‌های کشاورزی
۰/۶۷	۳/۸۵	۱۰۰	۱۹/۹	۵۲	۲۱	۷/۱	۰	کاهش جذابیت چشم‌اندازهای طبیعی و فضاهای باز روستا
۱/۰۸	۳/۶۴	۱۰۰	۱۸/۹	۴۵/۷	۱۹/۴	۱۲/۳	۳/۷	افزایش ساخت و سازهای غیرمجاز
۰/۶۰	۳/۹۶	۱۰۰	۱۸/۹	۶۶/۷	۵/۵	۸/۹	۰	افزایش ساخت و سازهای ناشی از تغییرات کاربری اراضی و ناهمگونی بین شکل و سیمای بافت بومی و جدید روستا
۰/۷۶	۲/۵۳	۱۰۰	۱	۱۹/۹	۱۲/۱	۶۴/۶	۲/۴	نحوه نظارت مدیران محلی بر تغییر کاربری اراضی کشاورزی
۰/۹۷	۲/۳۴	۱۰۰	۵/۵	۶/۶	۱۸/۴	۵۵/۴	۱۴/۲	حساسیت مدیران محلی در نظارت و مدیریت بر ساخت و سازها
۱/۱۶	۲/۱۷	۱۰۰	۴/۵	۸/۱	۱۶/۸	۴۱/۲	۲۹/۴	انعکاس تخلفات به مراجع قانونی در رابطه با تصرفات و تفکیک‌های غیرمجاز

علاوه بر تحلیل‌های کیفی، بررسی میزان همبستگی بین دو متغیر جمعیت نواحی روستایی و تغییر کاربری‌های مجاز و غیرمجاز می‌تواند ارتباط بین تغییرات کاربری اراضی کشاورزی و تحولات جمعیتی را به خوبی مشخص کند (جدول ۱۳).

جدول ۱۳. درصد جمعیت نواحی روستایی و تغییر کاربری‌ها در دوره‌های سرشماری

نام روستا	جمعیت به نفر		درصد تغییرات جمعیت		درصد نرخ رشد جمعیت		درصد میزان افزایش تغییرات کاربری اراضی کشاورزی ۱۳۷۵-۹۵
	۱۳۷۵	۱۳۸۵	۱۳۹۵	۱۳۷۵-۸۵	۱۳۸۵-۹۵	۱۳۸۵-۷۵	
	۱۳۸۵	۱۳۹۵	۱۳۷۵-۸۵	۱۳۸۵-۹۵	۱۳۸۵-۷۵	۱۳۹۵-۸۵	
سرخ کلا	۲۲۸۲	۱۶۵۰	۲۰۳۹	-۲۷/۷	۲۳/۵۸	-۳/۲	۲/۱
ماچک پشت	۲۰۱۳	۱۹۹۹	۱۸۶۳	-۰/۷	-۶/۸	-۰/۱	-۰/۷
بالادزا	۲۹۴۳	۵۹۹۸	۳۶۳۲	۱۰۰	-۳۹/۴۵	۷/۴	-۴/۹
پایین دزا	۱۳۰۱	۱۷۰۷	۱۹۴۵	۳۱/۲۱	۱۳/۹۴	۲/۸	۱/۳
شرف آباد	۱۹۴۱	۲۸۴۳	۳۱۲۲	۴۶/۴۷	۹/۸۱	۳/۹	۰/۹
میارکلا	۱۳۴۵	۱۴۵۸	۱۵۱۴	۸/۴	۳/۸۴	-۰/۸	۰/۴
بندارخیل	۴۶۱۶	۵۲۵۵	۶۳۶۵	۱۳/۸۴	۲۱/۱۲	۱/۳	۱/۹
قرق	۲۵۹۵	۶۰۴۶	۱۰۷۰۴	۱۰۰	۷۷/۰۴	۸/۸	۵/۹
پایین گلما	۱۱۰۱	۱۱۵۸	۱۴۹۳	۵/۱۸	۲۸/۹۳	-۰/۵	۲/۶
سمسکنده	۲۸۸۰	۳۲۲۷	۳۴۴۳	۱۲/۴	۶/۳۶	۱/۲	۰/۶
هولا	۱۷۹۹	۲۵۵۳	۲۷۸۴	۴۱/۹۱	۹/۰۵	۳/۶	۰/۹
ذغال چال	۲۰۸۷	۳۲۲۸	۳۹۶۴	۵۴/۶۷	۲۲/۸	۴/۵	۲/۱
گله دون	۱۱۰۷	۱۳۹۴	۲۳۵۱	۲۵/۹۳	۶۸/۶۵	۲/۳	۵/۴
آبندانسر	۱۵۰۴	۱۷۰۶	۲۰۴۰	۱۳/۴۳	۱۹/۵۸	۱/۳	۱/۸
اسبوکلا	۱۸۳۲	۱۷۹۰	۱۹۴۸	۲/۲۹-	۸/۸۳	-۰/۲	۰/۸
امره	۱۸۶۰	۲۴۰۸	۲۲۰۶	۳۹/۴۶	-۸/۳۹	۲/۶	-۰/۹
حمیدآباد	۱۵۲۱	۱۷۲۲	۱۵۸۸	۱۳/۲۱	-۷/۷۸	۱/۲	-۰/۸
فرح آباد	۱۸۵۶	۲۰۳۲	۲۲۱۷	۹/۴۸	۹/۱	-۰/۹	۰/۹
آکند	۱۳۳۸	۱۴۰۹	۱۴۱۶	۵/۳۱	۰/۵	-۰/۵	-۰/۰۱
ماهفروزمحله	۱۶۵۹	۵۹۸	۸۰۵	۶۳/۹۵-	۳۴/۶۲	-۹/۷	۳
سید محله	۱۴۹۱	۱۶۳۸	۱۵۴۴	۹/۸۶	-۵/۷۴	۰/۹	-۰/۶
ارست	۹۷۷	۸۹۸	۴۷۳	۸/۰۹-	-۳۳/۴۷	-۰/۸	-۶/۲
چورت	۱۲۶۶	۱۳۷۴	۱۰۰۸	۸/۵۳	-۲۶/۶۴	-۰/۸	۱۳
خالخیل	۵۲۴	۶۸۴	۵۹۱	۳۰/۵۳	-۱۳/۶	۲/۷	-۱/۵
سنگده	۲۲۸۶	۱۵۷۲	۱۲۲۷	۳۱/۲۳-	-۳۱/۹۵	-۳/۷	-۲/۴

با استفاده از مقادیر جدول (۱۴)، آزمون همبستگی پیرسون برای سطح خطای فرض ۰/۰۵ در نرم‌افزار SPSS انجام شد. مقدار ضریب همبستگی پیرسون برابر با ۰/۷۸۴ محاسبه شد؛ با توجه به اینکه سطح معناداری بدست آمده (Sig.)، برابر با ۰/۰۱۶ بوده و این رقم کوچکتر از سطح ۰/۰۵ است، می‌توان گفت: بین تغییرات کاربری اراضی کشاورزی و میزان مهاجرت در نواحی روستایی رابطه‌ی معنادار وجود دارد. به عبارتی در روستاهای نزدیک به شهر و دریا به دلیل برخورداری از امتیاز مجاورت و همزیستی با شهر به‌ویژه در ابعاد فرصت‌های شغلی و بهره‌مندی از خدمات و زیرساخت‌ها، از مزیت ارزانی شرایط زندگی و به خصوص اجاره‌ی مسکن و یا حتی خرید زمین یا مسکن بهره‌مند بوده و تبعاً تغییر کاربری اراضی کشاورزی و تبدیل آنها به واحدهای مسکونی ناسازگار با بافت بومی، زمینه‌ساز رشد بی‌رویه‌ی جمعیت در این روستاها می‌شود. از سویی در روستاهای دور از شهر به علت عدم شکل‌گیری مناسب امکانات و خدمات و نامطلوب بودن راه‌های دسترسی، تغییر کاربری اراضی کشاورزی و به تبع آن ارزش افزوده اراضی، به روند کاهش جمعیت در این روستاها کمک کرده است.

جدول ۱۴. نتایج آزمون همبستگی پیرسون بین تغییرات کاربری اراضی کشاورزی و میزان تغییرات جمعیتی در نواحی روستایی

تغییر کاربری	جمعیت
همبستگی پیرسون	۱
سطح معناداری	۰/۷۸۴
تعداد	۲۵
تغییر کاربری	تغییر جمعیت
همبستگی پیرسون	۰/۷۸۴
سطح معناداری	۰/۰۱۶
تعداد	۲۵

* سطح معناداری ۰/۰۵ است.

نتیجه‌گیری

یکی از معضلات اساسی در حوزه‌ی کشاورزی شهرستان ساری، پدیده‌ی تغییر کاربری اراضی است. در دهه‌های اخیر به دلایلی از قبیل رشد فعالیت‌های گردشگری و درآمدهای نسبتاً بالای آن در مقایسه با کشاورزی، کاهش نقش روستاها و کشاورزی، افزایش جمعیت و... تغییر نظام معیشتی، تحولات جمعیتی و تغییر کاربری اراضی را در روستاها تشدید نموده است؛ به طوری که در حال حاضر نمی‌توان چشم‌اندازی از محیط‌های روستایی را در این شهرستان به نظاره نشست که فاقد تغییر کاربری اراضی کشاورزی، جنگلی و مرتعی باشد. این مسئله بر مشکلات متعدد بخش کشاورزی افزوده و آن را ناتوان کرده است و آثار سوپی چون، کاهش تولیدات کشاورزی، تهدید امنیت غذایی، از بین رفتن تنوع زیستی، تغییرات اقلیمی و گرم شدن زمین و آلودگی آب، خاک و هوا و در نهایت تخلیه‌ی جمعیتی روستاها و بروز مهاجرت‌های روستاشهری و پرداختن به مشاغل خدماتی را به دنبال خواهد داشته است.

تغییر غیرمجاز کاربری در این شهرستان و حتی سایر شهرستان‌های استان مازندران در سایه‌ی مدیریت ناکارآمد و خلاء قوانین با بازدارندگی بالا، پدیده‌ی جدیدی نیست و حداقل در طی دو دهه‌ی اخیر با شدت و ضعف‌هایی در حال شکل‌گیری بوده و در سال‌های اخیر به اوج خود رسیده است. این مسئله در درازمدت، روند و توازن تولید محصولات کشاورزی را مختل خواهد نمود و جوامع روستایی را از تولیدکنندگی به سمت مصرف‌کنندگی سوق خواهد داد. کمااینکه نتایج مطالعات کتابخانه‌ای و میدانی نشان داد که با کاهش مساحت اراضی زراعی آبی و دیم در نواحی روستایی مورد مطالعه، میزان تولید محصولات نیز با کاهش محسوسی مواجه شده است. در این زمینه عوامل بسیاری وجود دارد که تمایل به تغییر کاربری اراضی کشاورزی و حتی فروش و واگذاری آن را تحت تأثیر قرار می‌دهد. برخی از مهمترین این موارد به شرح زیر است:

- مهیا نبود شرایط اولیه‌ی کشت و کار مثل کم‌آبی و خشک‌سالی، بیمه نبودن محصولات در برابر حوادث غیرمترقبه طبیعی، وجود اراضی با مساحت کوچک، کم‌بازده بودن زمین و نامرغوب بودن آن؛
 - شرایط اقتصادی - اجتماعی ساکنان محلی: مثل فاصله گرفتن از فعالیت‌های کشاورزی برای بدست آوردن مشاغل مناسب‌تر، فصلی نبودن مشاغل جدید و درآمدهای حاصل از آن، دست یافتن به درآمد و رفاه بیشتر، دست یافتن به جایگاه اجتماعی بالاتر با واگذاری اراضی و افزایش نقدینگی برای مهاجرت به شهر؛
 - مسائل روان‌شناختی نظیر بی‌علاقگی نسل جدید برای پرداختن به فعالیت‌های بخش کشاورزی و یا اعتقاد به جایگاه اجتماعی نامناسب مشاغل بخش کشاورزی و مقایسه‌ی نادرست آن با فعالیت‌های گردشگری که درآمدهای بسیار بالاتری را نصیب صاحبان چنین کسب و کارهایی می‌کند؛
 - مهاجرت روستاییان به خصوص جوانان تحصیلکرده به شهرها برای پیدا کردن مشاغل راحت‌تر، آسان‌تر، با استرس کمتر و در نتیجه سود و درآمد بالاتر؛
 - نزدیکی اراضی به راه‌های دسترسی، نواحی شهری و مراکز تفریحی و گردشگری که ضریب تغییریافتگی آن را افزایش می‌دهد.
 - نامناسب بودن سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌های محلی و شهرستانی که مانع از تغییر کاربری اراضی نمی‌شود.
 - عدم بازدارندگی قوانین و یا عدم اجرای صحیح و کامل قوانین موجود که باعث افزایش پرشتاب تغییرات کاربری اراضی در طی دو دهه‌ی اخیر شده است.
- بنابراین غالباً به دلیل نبود برنامه‌های اصولی، بی‌توجهی به توسعه‌ی پایدار روستایی، نداشتن مدیریت پایدار و بدون در نظر

گرفتن محدودیت‌های زیست‌محیطی در نواحی روستایی روند تغییر کاربری اراضی کشاورزی رو به گسترش است، که سایر عوامل زیستی را نیز تحت‌الشعاع خود قرار داده که یکی از مهمترین پیامدهای حادث شده از این تغییر نامطلوب، ایجاد بی‌نظمی در معیشت و درآمد ساکنان محلی و بروز تحرکات جمعیتی است که شیوهی رایج آن مهاجرت و کم‌رنگ شدن نقش روستاها به لحاظ تولیدکنندگی مواد غذایی است و این تغییرات چون در فضاهای جغرافیایی تضادهایی به لحاظ سازگاری و مطلوبیت ایجاد می‌کند، به عنوان یک مسئله و چالش مطرح می‌باشند که باعث می‌گردد سالانه میزان زیادی از اراضی کشاورزی و طبیعی این شهرستان با تغییر کاربری از گردونه‌ی فعالیت اقتصادی خارج شود و زیان قابل توجهی برای روستاییان در ابعاد مختلف داشته باشد و چنانچه صرفاً منافع کوتاه و میان‌مدت اقتصادی مدنظر باشد، اهمیت راهبردی اراضی کشاورزی به لحاظ اقتصادی و زیست‌محیطی مورد تهدید جدی قرار می‌گیرد. لذا پیشنهاد می‌شود که، با توجه ویژه به بخش کشاورزی در استفاده از شیوه‌های نوین کشت محصول (مکانیزاسیون فرایند تولید) و دوری کردن از شیوه‌های سنتی و قدیمی کم‌بازده که می‌تواند کاهش میزان تولید را تا حدی جبران کند و نیز صنعتی نمودن کشت و کار و ایجاد صرفه‌ی اقتصادی در تولید محصولات کشاورزی و ایجاد قیمت تضمینی برای محصولات کشاورزی و تناسب آن با نرخ تورم، همچنین بیمه‌ی محصولات توسط صندوق‌های بیمه و پرداخت به موقع و کامل خسارات وارده و نیز پرداخت بخشی از سهم بیمه‌ی کشاورز توسط دولت، بتوان جامعه‌ی روستایی را به ادامه‌ی فعالیت‌های بخش کشاورزی دلگرم نمود. از سویی با حمایت از بخش کشاورزی برای تشویق نسل جوان و ایجاد انگیزه در آنها به انجام فعالیت‌های کشاورزی و درآمدزایی و توجه به صنایع تبدیلی و تکمیلی به جهت افزایش فرصت‌های شغلی در روستا با رویکرد عدم نیاز به تغییر کاربری اراضی کشاورزی، ایجاد کانون‌های توسعه‌ی روستایی و جلوگیری از ترک و مهاجرت روستاییان به منظور برخورداری از امکانات شهری، بهبود وضع معیشت روستاییان کشاورز که بیشتر فعالیت‌های آنها در بخش کشاورزی، فصلی است و بیکاری فصلی آنها را برای تغییر کاربری مجاب می‌کند، می‌توان به روند کاهشی تغییرات کاربری اراضی کشاورزی در روستاهای مستعد این تغییرات، کمک کرد و روستاییان را نسبت به تغییر شغل و همین‌طور تغییر کاربری اراضی‌شان رویگردان نمود.

تقدیر و تشکر

این مقاله مستخرج از رساله دکتری رشته جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی بوده که در دانشگاه آزاد اسلامی واحد رشت از آن دفاع شده است.

منابع

- براتی، علی‌اکبر؛ اسدی، علی؛ کلانتری، خلیل؛ آزادی، حسین و مأموریان، محسن. (۱۳۹۲). تحلیل آثار تغییر کاربری اراضی کشاورزی از دیدگاه کارشناسان سازمان امور اراضی کشاورزی در ایران. *فصلنامه تحقیقات اقتصادی و توسعه کشاورزی ایران*، ۴۵ (۴)، ۶۵۰-۶۳۹.
- پوراحمد، احمد؛ سیف‌الدینی، فرانک و پرنون، زیبا. (۱۳۹۰). بررسی اثر مهاجرت بر تغییر کاربری اراضی شهر اسلامشهر. *نشریه آرمانشهر*، ۶ (۴)، ۴۹-۶۱.
- دورودیان، حمیدرضا و دورودیان، عاطفه. (۱۳۹۶). پیامدهای اجتماعی و بوم‌شناختی تغییر بی‌رویه کاربری اراضی کشاورزی. *دوفصلنامه مدیریت اراضی*، ۵ (۲)، ۸۱-۹۷.
- سازمان جهاد کشاورزی استان مازندران. (۱۳۷۵، ۱۳۸۵، ۱۳۹۳). *آمارنامه کشاورزی*.
- سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان مازندران. (۱۳۹۶). *واحد آمار و سرشماری*.
- سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان مازندران. (۱۳۹۶). *واحد نقشه و GIS*.
- شنانی هویزه، سیده مائده و زارعی، حیدر. (۱۳۹۵). بررسی تغییرات کاربری اراضی طی دو دهه دوره زمانی (مطالعه موردی: حوزه آبخیز ابوالعباس). *پژوهشنامه مدیریت حوزه آبخیز*، ۷ (۱۴)، ۲۳۷-۲۴۴.
- صالحی، عسگر. (۱۳۹۲). *پیامدهای تغییر کاربری اراضی کشاورزی بر روستاییان شهر اصفهان*. رساله دکتری، دانشگاه اصفهان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.
- عینالی، جمشید؛ چراغی، مهدی و عباسی، فریبا. (۱۳۹۸). تحلیل اثرات گردشگری خانه‌های دوم بر اقتصاد خانوارهای روستایی (مطالعه‌ی موردی: روستاهای دارای خانه دوم گردشگری، شهرستان ایجرود، استان زنجان). *فصلنامه مطالعات برنامه‌ریزی سکونتگاه‌های انسانی*، ۱۴ (۴)، ۱۱۴۵-۱۱۴۹.

- قربانی، مهدی؛ مهرابی، علی‌اکبر؛ ثروتی، محمدرضا و نظری سامانی، علی‌اکبر. (۱۳۸۹). بررسی تغییرات جمعیتی و اثرگذاری‌های آن بر تغییرات کاربری اراضی (مطالعه موردی: منطقه بالاقلان). *فصلنامه مرتع و آبخیزداری (منابع طبیعی ایران)*، ۳۳(۱)، ۷۵-۸۸.
- مرکز آمار ایران. (۱۳۷۵). سالنامه آماری استان مازندران.
- مرکز آمار ایران. (۱۳۸۲). نتایج تفصیلی سرشماری عمومی کشاورزی.
- مرکز آمار ایران. (۱۳۸۵). سالنامه آماری استان مازندران.
- مرکز آمار ایران. (۱۳۹۳). نتایج تفصیلی سرشماری عمومی کشاورزی.
- مرکز آمار ایران. (۱۳۹۵). سالنامه آماری استان مازندران.
- مرکز آمار ایران. (۹۳-۱۳۷۵). شناسنامه آبادی‌های شهرستان ساری.
- مرکز آمار ایران. (۹۳-۱۳۹۰). سالنامه آماری استان مازندران.
- مرکز آمار ایران. (۹۵-۱۳۷۵). نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن شهرستان ساری.
- مشیری، سیدرحیم و قماش‌پسند، محمدتقی. (۱۳۹۱). تحلیلی پیرامون اثرات و پیامدهای تغییر کاربری اراضی کشاورزی در روستاهای بخش مرکزی شهرستان لاهیجان در دهه اخیر، *فصلنامه چشم‌انداز جغرافیایی (مطالعات انسانی)*، ۷(۲۱)، ۱-۱۳.
- مهدوی، مسعود و برنجکار، افسانه. (۱۳۹۳). خزش شهر و تغییر کاربری اراضی روستایی (مطالعه موردی: شهرستان بندر انزلی در ۴۵ سال اخیر)، *فصلنامه چشم‌انداز جغرافیایی در مطالعات انسانی*، ۹(۲۷)، ۱-۱۷.
- مولائی هاشجین، نصراله. (۱۳۹۰). *برنامه‌ریزی کاربری اراضی روستایی در ایران*. سازمان شهرداری‌ها و دهیاری‌های کشور، پژوهشکده مدیریت شهری و روستایی.
- میرفتح الهی، عسگر. (۱۳۷۶). تغییر کاربری اراضی کشاورزی کلاردشت و پیامدهای آن. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده جغرافیا دانشگاه شهید بهشتی.
- Allahyari, M. S. (2013). Effective Factors on Agricultural Land Use Change in Guilan Province, Iran. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 4(11), 744-751.
- Land Affairs Organization. (2009). *Terms of Agrarian Reform*. summarizes the determination and assignment of occupation of public lands.
- Lopez, D., P., Mausel, E., Brondi'zio., & Moran, E. (2004). Change Detection Techniques. *International Journal of Remote Sensing*, 25(12), 2365-2407
- Paquettes, S. & Domon, G. (2003). Changing rural ties, Changing Land Scaps: Exploring Social decomposition using a mulk scale approach. *Journal of Rural Studies*, 19(4), 15-20
- Suwanwerakamtorn, R., & Chanthaluecha, C. (2012). *Correlation analysis of factors influencing changes in land use in the lower Songkhram river basin, the Northeast of Thailand*. The 33th Asian Conference on Remote Sensing, Pattaya, Thailand. [http:// dx.doi.org /10.1146 /annurev. energy. 28. 050302.105459](http://dx.doi.org/10.1146/annurev.energy.28.050302.105459)
- Tyrakowski, K. (1986). The role of tourism in land utilization conflicts on the Spanish Mediterranean coast. *Geo Journal*, 13, 19-26.
- Wang C., & Maclaren, V. (2012). Evaluation of economic and social impacts of the sloping land conversion program: A case study in Dunhua County, China. *Forest Policy and Economics*, 14(1), 50-57.

How to cite this article:

Hashempur, S.F., Mola'i Hashjin, N., Qoreishi, M.B., & Ramezani, B (2023). Explaining the Consequences of Agricultural Land-Use Change on Demographic Changes in Rural Areas (Case Study: Sari, Mazandaran Province) (IRAN). *Journal of Studies of Human Settlements Planning*, 18(1), 1-16.

ارجا به این مقاله:

هاشمپور، سیده فهیمه؛ مولائی هاشجین، نصرالله؛ قریشی، محمدرضا و رضانی، بهمن. (۱۴۰۲). تبیین پیامدهای تغییر کاربری اراضی کشاورزی بر تحولات جمعیتی نواحی روستایی (مورد مطالعه: شهرستان ساری، استان مازندران). *فصلنامه مطالعات برنامه‌ریزی سکونتگاه‌های انسانی*، ۱۸(۱)، ۱-۱۶.